Uvažuje Lucretius o spoločenskom pokroku?*

**DOES LUCRETIUS THINK ABOUT
SOCIAL PROGRESS?**

ULRICH WOLLNER

Katedra filozofie FF UMB

Tajovského 40

974 01 Banská Bystrica

SR

ulrich.wollner@umb.sk

* Článok vychádza z príspevku prednesenom na konferencii, ktorá sa konala v októbri 2012 v Smoleniciach. O jeho obsahu som diskutoval s Alešom Havlíčkom, ktorý bol na tejto konferencii jedným z plenárnych prednášajúcich. Budem veľmi rád spomínať na stretnutia s týmto skvelým človekom, ktorý je pre mňa vzorom nielen odbornej erudovanosti a energie, ale aj priateľského, žičlivého a ochotného prístupu.

ABSTRAKT

The theme of human history – its birth and development – come together with the question of the origin of first communities, cities and political institutions among the most interesting part of the fifth book of Lucretius' poem *De rerum natura*. The aim of the article is to gradually analyze and interpret all four stages in human development and focus on the examination of the question whether it is possible to characterize this development as a progress. Do people progress continuously towards more sophisticated forms of life? Is the new phase better than the previous one? Are people better? Are they more moral than people living in earlier stages of historical development?

Článok vznikol ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0416/15.

— Téma histórie ľudstva – zrod a jeho vývoj patrí spolu s otázkou vzniku prvých komunít a problematikou konštituovania miest a politických inštitúcií medzi najzaujímavejšie časti piatej knihy Lucretiovej básne *De rerum natura*.¹ Cieľom článku je postupne analyzovať a interpretovať všetky štyri fázy vo vývoji ľudstva a sústrediť sa na skúmanie otázky, či je možné tento vývoj charakterizovať ako spoločenský pokrok. V tejto súvislosti je potrebné upozorniť na skutočnosť, že sa pokúsim o rozlíšenie jednotlivých období, a to z toho dôvodu, že Lucretius ich jednoznačne

nevymedzuje a navyše vo svojej básni nepostupuje striktne chronologicky.² V texte budeme hľadať odpovede na otázky: Postupujú teda ľudia kontinuálne k stále dokonalejším podobám života? Je každá vývojová fáza society lepšia, ako bola tá predchádzajúca? Vyvíja sa k lepšiemu aj človek? Je lepším, mravnejším ako ľudia žijúci v predchádzajúcich etapách historického vývoja? Budem rešpektovať Lucretiovu chronológiu a v prvej kapitole sa zacielim na obdobie „detí zeme“. V nasledujúcej kapitole budem skúmať fázu „drsných ľudí“. Tretia kapitola bude zameraná na problematiku konštituovania rodín a prvých komunít. V záverečnej časti

1 Budem abstrahovať od problematiky vzniku reči (*De rerum nat.* 1028–1090) a vzniku úcty k bohom (*De rerum nat.* 1161–1240), ktoré by si vyžadovali samostatné spracovanie.

2 Z tohto dôvodu je v niektorých prípadoch zložité priradiť konkrétne udalosti do konkrétneho dejinného vývoja ľudstva.

článku bude pertraktovaná téma vzniku a ďalšieho vývoja spoločnosti.

1. DETI MLADEJ ZEME

Skôr ako Lucretius začne uvažovať o zrodení človeka, venuje sa otázke samotného vzniku života. Ten sa uskutočnil v mladom, sviežom, čerstvo sformovanom svete. Aj pôda bola v tom čase „mäkká“ (*mollia*, *De rerum nat.* 780–782). Bolo v nej dostatočné množstvo tepla a vlhkosti (*De rerum nat.* 806), rozhodujúcich faktorov pre vývoj organizmov, ktoré sa nachádzali ako semená v zemi (*De rerum nat.* 916).³ Najvýznamnejší rímsky epikúrovec opis zrodu života z pôdy začína vznikom trávy a následne stromov,⁴ za ktorými nasledoval zrod „smrteľného pokolenia“ (*mortalia saecla*, *De rerum nat.* 783–792).⁵ V pôde rástli zakuklené plody živočíchov, „koreňmi zrastené so zemou“ (*terram radicibus apti*, *De rerum nat.* 808). Na konci svojho „embryonálneho“ vývoja živé tvory opustili svoje kukly – doslovne „maternice“ (*uterus*)⁶

a ocitli sa na povrchu zeme. Celý proces zrodenia živých organizmov sa odohrával bez riadenia, nekoordinovane, teda náhodne.⁷

Ako je to so vznikom ľudí? Aj prví ľudia sa zrodili rovnakým spôsobomako všetky ostatné živé tvory a to takmer v rovnakom čase (*De rerum nat.* 822–823). To znamená, že ľudia zrodení z mladej zeme – „deti zeme“ (*terrigena*),⁸ patrili spoločne so zvieratami k tomu istému „smrteľnému pokoleniu“ (*mortalia saecla*).⁹ Z tejto skutočnosti by však nebolo správne vyvodiť záver, že Lucretius nediferencoval medzi jednotlivými živočíšnymi druhmi. Naopak, jednotlivé druhy sa od seba líšia podľa princípu „prírodného zákona“ (*foedere naturae*, *De rerum nat.* 923–924).¹⁰ Túto skutočnosť dokazujú verše *De rerum nat.* 718–719 z druhej knihy. Z ich dikcie

3 Tento proces je podľa Lucretia dodnes bežne pozorovateľný, aj keď v oveľa menšej intenzite. Porovnaj: *De rerum nat.* II. 871–873; 898–901; 926–930; III. 719–721; V. 797–798. W. K. C. Guthrie zdôraznil, že predstava vzniku života zo zeme patrí medzi najstaršie kultúrne obrazy a možno ju nájsť takmer vo všetkých civilizáciách, Guthrie 1965, s. 58–59; s. 207.

4 Nadväzuje tým na Empedokla. Porovnaj: DK 31 A 70¹.

5 Je to zrejmý vplyv Empedoklových (DK 31 A 72¹) a Démokritových myšlienok (DK 68 B 5, 1; B 5, 2; B 5, 3).

6 Vplyv Empedokla, podľa ktorého: „[Obal zárodka sa nazýva] maternica (ἄμβιον).“ (DK 31 B 70) Démokritos taktiež písal o „obaloch“ (DK 68 B 5, 1); „obaloch podobných bublinám“ (DK 68 B 5, 2) a „bublinatých obaloch“ (DK 68 B 5, 3).

7 Túto skutočnosť potvrdzuje to, že sa na mladej zemi objavilo aj množstvo „netvorov a oblúd“ (*monstra ac portenta*), ktoré však nemohli dlho prežiť, pretože nedokázali prijímať potravu alebo sa rozmnožovať (*De rerum nat.* 837–854). Cieľom tejto argumentácie bolo eliminovať myšlienku nadprirodzených zásahov do vzniku života na Zemi, čím Lucretius neguje teórie hlásajúce Tvorcu – Zákonodarcu.

8 Lucretius používa termín „*terrigena*“ pre označenie prvých ľudí aj v dvoch veršoch (*De rerum nat.* 1411, 1427) ku koncu piatej knihy.

9 Najvýznamnejší rímsky epikúrovec vo veršoch *De rerum nat.* 991–994 z druhej knihy zdôrazňuje, že všetko smrteľné tvorstvo má spoločný pôvod. V piatej knihe na mieste *De rerum nat.* 198–199 pripomína, že svet nevznikol len pre ľudí.

10 Prvé použitie tohto výrazu sa nachádza vo veršoch *De rerum nat.* 584–598 v prvej knihe. Analýze a interpretácii obsahu tohto termínu sa podrobne venovala Elizabeth Asmis (2008).

vyplýva, že všetky stvorené veci sú „držané“ (*teneri*) podľa niektorých „zákonov“ (*legibus*), ktoré tvoria hranicu pre každý druh. Na základe tohto princípu, ako explikuje Elizabeth Asmis, každý fyzický druh vykonáva vlastné právomoci v rámci stanovených hraníc. To prináša stabilitu a nastoľuje poriadok vo svete.¹¹ Skutočnosť, že Lucretius uvažoval už v tejto fáze histórie o ľudskej prirodzenosti, odlišnej od prirodzenosti iných druhov smrteľných tvorov,¹² potvrdzuje aj to, že vo verši *De rerum nat.* 925 píše o „ľudskom rode“ (*humanum genus*).¹³ Ako iný argument potvrdzujúci uvedenú skutočnosť môžeme uviesť Lucretiov dôraz na diametrálne odlišný čas vývoja ľudských a zvieracích mláďat k samostatnosti. Najznámejší rímsky epikúrovec na dvoch miestach (*De rerum nat.* 222–234, 883–885) upozornil, že ľudské mláďatá sa vyvíjajú k samostatnosti oveľa pomalšie ako mláďatá zvierat, čím sú nepomerne zraniteľnejšie.¹⁴

Vráťme sa však k „deťom zeme“. Čo možno vypovedať o ich živote? Zrejme je to, že ich život bol bezstarostný, pretože počasie bolo mierne a vyrovnané, a tak nepotrebovali oblečenie. Čo je ešte dôležitejšie, nemali žiaden problém so zabezpečovaním potravy, pretože boli kŕmení, tak ako všetky vzniknuté

tvory, mladou zemou (matkou)¹⁵, „tekutinou“ (*sucus*) podobnou mlieku (*De rerum nat.* 811–813). Vojtěch Hladký¹⁶ v tejto súvislosti odkazuje na verše *De rerum nat.* 818–820, 916 nn., a píše: „[...] na počiatku nášho sveta panoval podľa Lucretia zlatý vek.“¹⁷ Podľa môjho názoru z obsahu uvedených veršov nevyplýva, že Lucretius hovoril o tomto období ako o zlatom veku. O tom, že by to tak mohlo byť, vypovedajú skôr verše *De rerum nat.* 996–997 z druhej knihy. Z nich je totiž zrejmé, že prvé smrteľné tvory mali dostatok potravy, ktorú im poskytovala mladá zem. A preto najvýznamnejší rímsky epikúrovec píše, že tieto tvory „viedli sladký život“ (*dulcem ducunt vitam*) a množili svoje potomstvo. Bezstarostný prístup k potrave spoločne s faktom, že Lucretius neopisuje v tomto veku žiadne negatíva či nebezpečenstvá pre „deti zeme“, by teda mohol evokovať predstavu „zlatého veku“. Domnievam sa však, že rímsky básnik by ľahkú dostupnosť potravy ani vhodné klimatické podmienky pre život nepovažoval za dostatočnú podmienku na označenie tohto obdobia termínom „zlatý vek“. Obdobie „detí zeme“ môžeme totiž prirovnať

11 Asmis 2008, s. 142, 154.

12 Porovnaj: Asmis 2008, s. 148.

13 Aj vo veršoch *De rerum nat.* 1057, 1145 a 1194 píše o „ľudskom rode“ (*genus humanum*).

14 Pozri: Nussbaum 1994, s. 254–259. Všeobecnejšie k problematike zraniteľnosti u Lucretia pozri: Kenney 1972, s. 13–14; Nussbaum 1994, s. 239–279.

15 Preto má oprávnené označenie „rodička“ (*genetrix*). Porovnaj: (*De rerum nat.* 790–796, 821–825). K postave matky v básni pozri: Asmis 1982; Nugent 1994; Clayton 1999.

16 V Úvode (Hladký, Kočandrlé, Kratochvíl 2012, s. 12) publikácie je uvedené, že autorom kapitoly venovanej Lucretiovi je Vojtěch Hladký.

17 Hladký, Kočandrlé, Kratochvíl 2012, s. 97. Podľa môjho názoru Vojtěch Hladký nevhodne aplikoval Empedoklovu predstavu tretej generácie živých bytostí reprezentujúcich „zlatý vek“ aj do Lucretiovho myslenia.

k prvému štádiu vo vývoji dieťaťa, v ktorom je absolútne neschopné postarať sa samo o seba, a preto je odkázané na starostlivosť svojej matky. Takýto stav područia by sa dal len ťažko stotožniť s predstavou „zlatého veku“.¹⁸

2. DRSNÍ ĽUDIA

Obdobie vzniku života, ktoré bolo charakteristické bezstarostným životom zrodených tvorov a ich potomkov, bolo vystriedané iným. A to z toho dôvodu, že povaha celého sveta sa v priebehu času úplne mení. Pôda teda nemôže tvoriť to, čo existovalo predtým, a tvorí to, čo predtým nebolo (*De rerum nat.* 836). „Mladý kvitnuci“ svet (*novitas ... florida mundi*, *De rerum nat.* 943) podľa svojej „vlastnej vôle“ (*sponte sua*) plodil veľké množstvo jedlých plodov (*De rerum nat.* 938), ale už neprodukoval životodárnu „tekutinu“ (*sucus*). Táto skutočnosť spôsobila, že každý smrteľný tvor bol nútený bojovať proti všetkým v boji o potravu, vodu a priestor pre život. V tomto období sa k ich prežitiu, okrem podmienok platných v prvom období (rozmnožovanie a prijímanie potravy), pridali ďalšie nevyhnutné predpoklady – obrana pomocou „sily“ (*virtus*), „lesti“ (*dolus*) alebo „rýchlosti“ (*mobilitas*, *De rerum nat.* 855–858).¹⁹ Ako zdôrazňuje

Brooke Holmes, Lucretius zavádza princíp prežitia najschopnejších, to znamená, že tvory, ktoré nie sú obdarené týmito osobitnými vlastnosťami alebo prijaté pod starostlivosť a ochranu ľudí,²⁰ sú odsúdené na vyhynutie.²¹ Inak vyjadrené, toto obdobie je, na rozdiel od predchádzajúceho, charakteristické drsnosťou a krutosťou – živočíchy žijú v súťaži o vlastné prežitie.²² Z toho vyplýva, že ak chceli prežiť, museli sa stať sebestačnými. Prispeli k tomu aj zmenené drsné klimatické podmienky (*De rerum nat.* 929). Takéto prostredie malo následne vplyv aj na živočíchy, ktorí sa mu, ak chceli prežiť, prispôbali a stali

ani jednu z uvedených vlastností (Furley 2007, s. 169). S touto interpretáciou nesúhlasím, pretože vo veršoch *De rerum nat.* 927–928 sa explicitne píše o mocných svaloch prvých ľudí. Vo verši *De rerum nat.* 933 zas nazýva človeka žijúceho v tomto čase „silný“ (*robustus*) muž a vo verši *De rerum nat.* 966 píše o silných rukách a nohách prvých ľudí.

20 Podľa Lucretia niektoré zvieratá (uvádza psov, kravy a ovce) prežili len vďaka tomu, že sa zverili do „ochrany“ (*tutela*) ľudí (*De rerum nat.* 855–877). Najvýznamnejší rímsky epikúrovec teda vytvoril osobitnú skupinu zvierat, ktoré vďaka za svoje prežitie ochrane drsných ľudí. Za interesujúce považujem skutočnosť, že sa tento proces neuskutočnil na základe ľudskej aktivity, ale iniciatíva vzišla od zvierat, aby unikli predátorom a žili v pokoji a v dostatku stravy. Drsní ľudia z ich ochrany získali tiež výhodu, mohli ich využívať vo svoj „prospech“ (*utilitas*). To znamená, že jazyk vzájomnej výhodnosti naznačuje kvázi-zmluvu medzi domestikovanými zvieratami a drsnými ľuďmi. K tomu pozri: Glacken 1973, s. 139; Shelton 1996, s. 48–54; Campbell 2008, s. 9; s. 16–17.

21 Holmes 2014, s. 144–145.

22 Prejavuje sa vplyv Empedoklovej myšlienky prežitia najschopnejších. K tomu pozri: Sedley 2003, s. 10–12; Campbell 2008, s. 12.

18 Identifikácia obdobia života „detí zeme“ so zlatým vekom by následne mohla viesť k záveru, že Lucretius odmietal súdobú formu usporiadania spoločnosti, ktorá nie je človeku prirodzená, či k názoru, že hlásal návrat k zlatému veku ľudských dejín – akejsi podobe stavu „detí zeme“. V ďalších častiach článku sa pokúsím dokázať, že Lucretius neuvažoval v týchto intenciách.

19 David J. Furley konštatuje, že Lucretius nepripisuje okrem rozmnožovania ľuďom

sa drsnými, t.j. – niektoré začali zabíjať a požierať iné.

Ako v tomto drsnom prostredí uspeli ľudia? Jednotlivci ľudského rodu „žili túlavým životom, ako je zvykom u divokých zvierat“ (*volgivago vitam tractabant more ferarum*, *De rerum nat.* 932). To znamená, že sa integrovali do nových podmienok, do sveta drsnej prírody. Z tohto dôvodu Lucretius vo veršoch *De rerum nat.* 925–926 hovorí o „ľudskom rode“ (*genus humanum*), ktorý bol vtedy oveľa „drsnejší“ (*durius*), pretože ho „zrodila drsná zem“ (*tellus quod dura creasset*). Píše o ich veľkej fyzickej sile, pretože boli tvorení väčšími, silnejšími kosťami a mocnejšími svalmi (*De rerum nat.* 927–928). Uvádza, že nemali obydlia,²³ žili nahí a stravovali sa prevažne zberom plodov zeme. Ich telesná konštrukcia bola odolná nielen voči drsnému počasiu, ale aj voči chorobám. Napriek tomu drsní ľudia, na rozdiel od „detí zeme“, žili v strachu, pretože zomierali predčasne ako potrava pre šelmy a na následky zranení, ktoré nedokázali liečiť (*De rerum nat.* 994–998).²⁴ Umierali aj na nedostatok dôvtipu, pretože z neznalosti vypili jed (*De rerum nat.* 1009). Z uvedených dôvodov ich Lucretius označuje za „úbohých smrteľníkov“ (*miseri mortales*, *De rerum nat.* 944).²⁵

23 Neskôr začali bývať v hájoch, jaskyniach či v hustom kroví (*De rerum nat.* 955).

24 Podľa Kenneyho sa v uvedenej historickej rekonštrukcii prejavil vysoký stupeň Lucretiovej historickej predstavivosti (Kenney 1972, s. 15).

25 Analogické označenie použil aj vo verši *De rerum nat.* 1194 – „biedny ľudský rod“ (*genus infelix humanum*).

Inou významnou charakteristikou života drsných ľudí bola skutočnosť, že nepoznali život v spoločenstve. Ako dokazujú verše *De rerum nat.* 958–961, každý jeden z nich sa staral len sám o seba:

*nec commune bonum poterant spectare
neque ullis
moribus inter se scibant nec legibus uti.
quod cuique obtulerat praedae fortuna,
ferebat
sponte sua sibi quisque valere et vivere
doctus.*

„Nemohli starať sa o to, čo všetkým jest spoločným dobrom, nedbali dobrých mravů a neznali zákonných rádů. Každý ochotne bral, čo náhoda za kořist dala, uměje na sebe jenom se spolehnout, pro sebe žíti.“

Z uvedeného vyplýva, že spoločenské spolužitie nie je človeku prirodzene dané. Inak vyjadrené, človek nie je svojou prirodzenosťou spoločenská bytosť, k svojmu bytiu v tomto štádiu dejín nepotreboval komunitu iných ľudí.²⁶ Títo drsní ľudia žijúci osamotene, izolovane sa vzájomne stretávali len náhodne. Ako správne konštatuje Larry J. Waggle, jediná interakcia medzi týmito primitívnymi ľuďmi bola dôsledkom túžby po sexe.²⁷ Tá sa naplňovala buď na základe vzájomnej túžby, mužovho násillia (znásillnenia žien), alebo

26 Porovnaj: Usener 2010.

27 Waggle 2003, s. 82.

na základe darčiekov v podobe lesných plodov (*De rerum nat.* 962–965).

Čo je ešte možné vypovedať o živote drsných ľudí? Elizabeth Asmis vyslovila názor, že dôvodom pre predčasné úmrtia bolo aj násilie človeka proti človeku.²⁸ Podľa môjho názoru, jediný typ násilia, o ktorom Lucretius píše ako o reálnom v tomto stave vývoja ľudstva, sa uskutočňoval pri už spomínanom znásilňovaní žien. Tento druh násilia, ako poukazuje Brooke Holmes, bol dôsledkom väčšej sily a výraznejšej sexuálnej žiadostivosti mužov.²⁹ O inom type násilia – násilí vykonávanom na zvieratách – sa píše vo veršoch *De rerum nat.* 967–968 a 975.³⁰ Z nich je zrejmé, že drsní ľudia využívali svoju silu proti šelmám, keď „prenasledovali ich rod“, pričom v boji proti nim využívali prvé jednoduché zbrane.³¹ Lucretius však vo svojej argumentácii nepostupuje dôsledne. V prvom rade nedáva odpoveď na otázku, ako prví ľudia nadobudli zbrane. Prečo nezačali zbrane používať nejaké iné zvieratá, ale práve jednotliví príslušníci ľudského rodu? Čo bolo príčinou toho, že práve oni dokázali používať zbrane? Možno pri odpovedi na tieto otázky aplikovať

analógiu a tvrdiť, ako tomu bolo pri Lucretiovom zdôvodnení vzniku reči (*De rerum nat.* 1028–1029), že to bola príroda, ktorá k tomu ľudí nútila? V súlade s touto hypotézou by mohli byť aj verše *De rerum nat.* 1436–1438, z ktorých dikcie vyplýva, že nebeské telesá priviedli ľudí k poznaniu striedajúcich sa ročných období. Lucretius sa ďalej nezamýšľal nad skutočnosťou, ako mohli drsní ľudia, ktorí žili izolovane, spolupracovať pri tak náročnej činnosti, akou je lov divej zveri.³² A nakoniec, je veľmi pozoruhodné to, že obsah veršov *De rerum nat.* 982–998 nie je kompatibilný s myšlienkami vyjadrenými na mieste *De rerum nat.* 966–968 a 975.³³ Na skôr uvedenom mieste totiž Lucretius konštatuje, že ľudia sa svojou silou nemohli vyrovnáť šelmám a často umierali ako ich korisť. Preto zostáva otvorená otázka, ktorá z dvoch predstáv o drsných ľuďoch je správna. Boli to (i) silní jednotlivci, ktorí dokázali ochrániť nielen seba, ale aj svoje zvieratá a ktorí boli schopní loviť a brániť sa pred predátormi, alebo (ii) boli slabší ako ony a vo vzájomnom strete im podľahli, ako sa tvrdí vo veršoch *De rerum nat.* 982–998?

28 Asmis 1996, s. 770.

29 Brooke Holmes v tejto súvislosti upozorňuje, že rozdiel medzi pohlaviami existoval už v tomto období (Holmes 2014, s. 161).

30 Josef Kolář vložil tento verš medzi verše *De rerum nat.* 967 a 968.

31 V období drsných ľudí sa ako zbrane používali ruky, nechty, zuby, kamene a vetvy stromov. Až neskôr, v treťom období vývoja, ľudia používali pri love oheň (*De rerum nat.* 1283–1285). Tento lov sa uskutočňoval, ako naznačuje verš *De rerum nat.* 1250, tak, že pomocou ohňa sa zvieratá nahnali do vopred pripravených jám.

3. ĽUDIA V PRVÝCH SOCIÁLNYCH VÄZBÁCH

Sledujme však nasledujúcu argumentáciu najvýznamnejšieho rímskeho epikúrovca a skúmajme, kedy nastáva ďalší dejinný zlom vo vývoji ľudstva a čo tento zlom spôsobilo. Podľa Lucretia

32 Schopnosť vzájomnej medziľudskej spolupráce sa vyvinula až v nasledujúcej (tretej) fáze vývoja dejín.

33 Pozri pozn. 30.

Ľudia opustili predchádzajúci spôsob života vtedy, keď začali stavať obydlia, odievať sa, ovládli oheň a začali žiť v monogamnom manželstve (*De rerum nat.* 1011–1013). Bližšie sa pozrieme na posledné dve menované udalosti, pretože tie mali najväčší vplyv na zmeny. Najskôr sa zameriame na otázku formovania manželstva. Najvýznamnejší rímsky epikúrovec píše, že muži a ženy sa spoločne usadili na jednom mieste (*De rerum nat.* 1013). Brooke Holmes konštatuje, že uvedomenie si otcovstva, teda keď muži pochopia, že deti sú vytvorené „z nich“ (*ex se*), rozšíri ich starostlivosť na vlastných potomkov.³⁴ Vyjadrené iným spôsobom, muži rozšíria svoj obmedzený horizont uvažovania, ktorý bol dovtedy sústredený len na vlastné izolované bytie. Tento rozšírený horizont zahrňoval starostlivosť a ochranu nielen pre ich deti, ale aj pre manželku. To znamená, že žena v tejto fáze vývoja dejín už nie je chápaná len ako objekt potrebný na uspokojenie sexuálnych potrieb, ale je rozoznaná ako partnerka pre pohlavné rozmnožovanie – ako matka mužových detí. Tým vzniká medzi všetkými jej členmi väzba – vzniká prvé spoločenstvo medzi ľuďmi – rodina.³⁵ Holmes rezumuje – muži vidia svoje vlastné rodiny ako rozšírenie seba samých.³⁶ Pôsobením lásky vlastných detí a vplyvom života pri ohni ľudia postupne „zmäkčili, zjemnili“ (*mollescere*,

De rerum nat. 1014) svoje správanie po fyzickej i psychickej stránke.³⁷

Lucretius sa od problematiky pôvodu rodiny presúva k otázke vzniku prvých komunít. V pasáži *De rerum nat.* 1019–1023 sa konštatuje, že ľudia v tomto štádiu vývoja ľudstva začali vyhľadávať spoločnosť iných ľudí, spoznali „priateľstvo“ (*amicitia*),³⁸ pretože si nechceli vzájomne spôsobovať ani znášať príkoria. Vzájomne sa začali ochraňovať, pretože „mali súcť so slabými“ (*misererier imbecillorum*).³⁹ Brooke Holmes v tejto

37 Tým sa zároveň stali menej odolní pre život vo voľnej prírode (boli menej otužilí a menej drsní). Preto si vytvorili vlastné skultúrne prostredie (stavali obydlia, odievali sa), ktoré sa od toho prírodného odlišovalo. Armstrong (1997, s. 326–327) dokonca považoval zjemnenie ľudskej povahy za primárnu príčinu pre tvorbu paktov medzi ľuďmi. V texte budem obhajovať inú primárnu príčinu nevyhnutnú pre uzatváranie kontraktov.

38 Podľa názoru Phillipa Mitsisa (1988, s. 106) je zrejmé, že Lucretius opisuje len základy spravodlivosti, ktorej podstatou je zmluva o zamedzení vzájomného škodenia. Slovo *amicitiem* vo verši *De rerum nat.* 1019 teda označuje dohodu založenú vo vlastnom záujme. Pozri tiež: Armstrong 1997, s. 327, pozn. 8.

39 Daniel R. Blickman sa snaží argumentovať, že Lucretius pri formulovaní týchto myšlienok vychádzal z posledných dvoch článkov (39. a 40.) epikúrovského spisu *Κύρια δόξαι* (Blickman 1989, s. 169–170). Podľa môjho názoru je Blickmanova argumentácia nepresvedčivá, pretože uvedené dva články sa nevzťahujú na situáciu, keď sa formovalo ľudské spoločenstvo, ale ich cieľom bolo slúžiť súčasným a budúcim generáciám epikúrovcov v tom, aby pomocou jednoduchých návodov vedeli žiť svoj život v zhode s Epikúrovou filozofiou. Jednoducho vyjadrené, články v spise *Κύρια δόξαι* neopisovali to, čo bolo, ale slúžili ako návody na to, čo má byť/ako treba žiť – ako spoľahlivo dosiahnuť *ataraxiu*.

34 Holmes 2014, s. 161.

35 Aj v tejto fáze vývoja ľudských dejín je zdôraznený rozdiel medzi mužmi a ženami. Príčinou tejto diferencie je rozdielna fyzická sila medzi príslušníkmi oboch pohlaví.

36 Holmes 2014, s. 164.

súvislosti uvádza, že muži uznali svoju vlastnú zraniteľnosť. Tým boli nútení tvoriť komunitu medzi rovnými, čím sa dokončuje prechod od prírody k ľudskej prirodzenosti.⁴⁰ Proti tejto interpretácii mám dve námietky. Po prvé, ľudskú prirodzenosť nemožno spájať až s týmto obdobím vývoja histórie. Lucretius totiž používa termín „ľudský rod“ (*humanum genus*) už vo verši *De rerum nat.* 925, teda v časti, kde opisoval život „detí zeme“. Podľa môjho názoru presnejšia interpretácia by sa dala formulovať v zmysle premeny, vývoja ľudskej prirodzenosti od stavu izolovanosti k stavu sociálnemu. Po druhé, v texte nie je možné nájsť vyjadrenie, podľa ktorého by muži uznali svoju zraniteľnosť. To, o koho sa obávali, totiž neboli oni sami, ale ich manželky a deti – ich rodiny. Práve voči nim – slabým – pociťovali súciti. Táto časť vyjadrenia B. Holmes by mala relevanciu len vtedy, ak by sme ho ústretovo čítali v kontexte jej vyjadrenia, podľa ktorého muži vidia svoje vlastné rodiny ako rozšírenie seba samých.⁴¹

Vráťme sa však k problematike konštituovania prvých ľudských komunít. Podľa Johna Armstronga zmluvná situácia vznikla v prvom rade preto, že každý účastník videl iného človeka ako potenciálnu hrozbu. Preto dohoda o vzájomnom nezasahovaní je vhodná na získanie pokoja.⁴² Podľa môjho názoru by sme mali počiatočné ľudské spoločenstvá (presahujúce rodiny) chápať primárne ako zoskupenia vytvorené na

obranu proti útokom zo strany divých zvierat.⁴³ Až sekundárne – ako vzájomný pakt o neútočení. A to z toho dôvodu, že Lucretius uvádzal ako najčastejšiu príčinu smrti drsných ľudí útok divých zvierat. O tom, že by sa navzájom ohrozovali izolovaní ľudskí jednotlivci, nenájdeme ani zmienku. Násilie medzi ľuďmi vzniká až v období formovania a existencie prvých komunít. Nemôžem teda súhlasiť s názorom Phillipa Mitsisa, že Lucretius neuvádza žiadny dôvod, pre ktorý by ľudia mali byť voči sebe od určitého momentu nebezpeční. Tento interpretátor poukazuje na to, že medzi ľuďmi neboli žiadne konflikty záujmov.⁴⁴ Najvýznamnejší rímsky epikúrovec však explicitne vo veršoch *De rerum nat.* 1419–1422 uvádza, že príčinou násilia medzi ľuďmi žijúcimi v tomto období dejín je závisť. Tá sa prejaví vtedy, keď niekto z nich vyrobí niečo nové, krajšie, efektívnejšie, výnimočné, čo iní nevlastnia. Ak teda niekto porušil (dokonca nie cielene) rovnosť v hmotnom vlastníctve medzi ľuďmi, bol zo závisť ostatnými zavraždený. Ako vyplýva z miesta *De rerum nat.* 1148, takéto násilné konanie, porušujúce pakt o neútočení, zostalo bez sankcie, pretože ľudia nepoznali spravodlivosť ani zákony, iba pomstu.

Iný aspekt pri vznikaní ľudských spoločenstiev akcentoval Gordon Campbell. Podľa jeho názoru zvláštnosťou, ktorá umožnila ľuďom prežiť, je ich schopnosť spolupracovať. Kooperatívna schopnosť ľudí je teda funkcia, ktorá definuje

40 Holmes 2014, s. 139.

41 Holmes 2014, s. 164.

42 Armstrong 1997, s. 327.

43 Porovnaj: Prot. 322a–b.

44 Mitsis 1988, s. 83.

ľudskú prirodzenosť a umožňuje im prežiť. Ľudia sú definovaní schopnosťou spolupráce.⁴⁵ Podľa môjho názoru túto schopnosť nie je bez špecifikácie správne priradiť k ľudskej prirodzenosti. Ak by tomu tak bolo, tak by sa musela prejavovať už u prvých ľudí („detí zeme“), ako som však poukázal, opak bol pravdou. Z tohto dôvodu považujem schopnosť kooperovať za postupne (evolučne) nadobudnutú. Aby som zhrnul predchádzajúce konštatovania – najstaršie komunity ľudí, presahujúce rodiny, vznikajú pod vplyvom súcitu so slabšími, ktorý pôsobí u všetkých ľudí žijúcich v tomto historickom období. Snaha o spájanie sa do väčších skupín sa ďalej vyvíja na základe rozvoja vzájomnej spolupráce pri ochrane rodín pred divými zvieratami, ktorá sa skúsenosťou potvrdila ako užitočná a efektívna. Len za týchto podmienok bolo možné, aby jednotlivé rodiny opustili život vo vzájomnej izolácii a začali kooperovať.⁴⁶

45 Campbell 2002, s. 11–12. Kriticky sa k tejto téze vyjadrila Brooke Holmes, podľa ktorej musíme byť opatrní pri zjednocovaní dvoch typov sociálnych vzťahov – spoločenských zmlúv a súcitu pre slabších – pod hlavičkou spolupráce medzi ľuďmi. Pretože u Lucretia existujú dobré dôvody, aby sa rešpektovali rozdiely medzi genealógiou rodiny a genealógiou spoločnosti (Holmes 2014, s. 157).

46 G. Campbell vysvetľuje, že kooperatívne správanie je evolučne stabilnou technikou prežitia, pretože spolupráca zachránila ľudskú rasu na začiatku (pri domestikovaní zvierat), a tak môže byť rozumne použitá neskôr, ako vzor pre budúce prežitie a úspech. Podľa tohto interpretátora Lucretius používa analógiu so spolupráce medzi prvými (drsnými) ľuďmi a domestikovanými zvieratami, ktorú aplikuje aj na druhý

*nec tamen omnimodis poterat concordia
gigni,
sed bona magnaue pars servabat foedera
caste;
aut genus humanum iam tum foret omne
peremptum
nec potuisset adhuc perducere saecula
propago.*

„Nenašla ovšem svornost vždy u lidí
úrodnou půdu,
dobrá a velká část však úmluvu plnila
rádně.
Jinak by lidský rod již tenkrát propadl
zkáze,
ani by nepřežil věků, jež minuly do
dnešní doby.“

(*De rerum nat.* 1024–1027)

Z dikcie uvedených veršov je zrejmé, že život v spoločnosti bol možný len na základe zmluvy, dohody medzi všetkými zúčastnenými stranami, ktoré sa ju zaviazali dodržiavať. To, čo ľudí primálo ku konvencii, bol motív vlastného prospechu, ktorý vyplýval zo vzájomnej ochrany.⁴⁷ Uzatváranie zmlúv je teda motivované túžbou hľadať podmienky vzájomného prispôsobovania, aby sa zabránilo konfliktu. Kontrakt zabezpečuje výhody ochrany, bezpečia a kooperácie, ktorých existencia by bez zmluvy nebola možná. Táto historická zmena označuje proces sformovania sociálneho človeka, ktorý je schopný žiť s ostatnými, pretože rešpektuje a dodržiava dohody, že nebude ani škodiť, ani nebude trpieť svoje

typ spolupráce medzi ľuďmi navzájom (Campbell 2002, s. 7; 11).

47 Čo je v súlade s Kyr. dox. 31.

poškodzovanie od ostatných účastníkov kontraktu.⁴⁸

Až v tomto momente sa môžeme venovať druhému kardinálnemu aspektu, ktorý viedol k dejinnému zlomu – ovládnutiu ohňa. Vo veršoch *De rerum nat.* 1092–1093 sa uvádza, že oheň ľudia získali vtedy, keď blesk uderil do stromu a ten v dôsledku toho začal horieť. Okrem tohto spôsobu však ľudia pozorovali, že oheň vzniká aj vzájomným prudkým nárazom alebo trením konárov stromov (*De rerum nat.* 1099–1100). Zámerom najvýznamnejšieho rímskeho epikúrovca bolo poukázať na skutočnosť, že ľudia sa naučili ovládať oheň tým, že dokázali racionálne reflektovať prírodné úkazy.⁴⁹ Podľa Furleyho interpretácie interakcia človeka s jeho prostredím poskytla materiál pre ľudský rozum.⁵⁰ Veľmi pekným príkladom tejto reflexie sú nasledovné verše:⁵¹

*inde cibum quoquere ac flammae mollire
vapore
sol docuit, quoniam mitescere multa
videbant
verberibus radiorum atque aestu victa per
agros.*

„Potom je učilo slunce, když zřeli, jak
leckteré věci
v polích slunečným žářem a údery
paprsků měknou,
jak mají pokrmy vařit a měkčit plame-
nem žhavým.“

(*De rerum nat.* 1102–1104)

Možno konštatovať, že Lucretius (rešpektujúc Epikúra)⁵² ukazuje, že dejinný zlom vo vývoji ľudského rodu je závislý jednak od prírody a zároveň od schopnosti človeka racionálne reflektovať a využiť to, čo sa v nej nachádza.⁵³

48 Je to analogické s *Kyr. dox.* 31, 33. Podľa B. Holmes sociálne väzby medzi ľuďmi dokonca vytvárajú rozdiel medzi ľuďmi a inými zvieratami (Holmes 2014, s. 168). V texte sa však nenachádza vyjadrenie, podľa ktorého by bolo možné vyjadriť názor, že niektoré druhy zvierat nežijú v sociálnych skupinách.

49 Ďalším jeho zámerom bolo negovať zmysel prométheovského mýtu, ktorý vypo-vedal o tom, že oheň sa k ľuďom dostal zásluhou Prométhea.

50 Furley 2007, s. 166.

51 Uvedené verše sú v úplnom súlade s tým, čo napísal Epikúros v *Liste Hérodotovi*: „[...] musíme predpokladať, že aj ľudská prirodzenosť (φύσις) bola mnohým rozličným veciam naučená (διδασθηταί) a k nim prinútená (ἀναγκασθηταί) samými okolnosťami; a že potom rozum (λογισμός) to, k čomu bol prírodou daný podnet, zdokonaľoval presnejším skúmaním a ďalšími svojimi objavmi (προσεξευρίσκειν), v niektorých oblastiach rýchlejšie, v iných

pomalšie a v niektorých časových obdobiach [robiac väčšie pokroky] a v iných menšie.“ (*Ep. Hdt.* 75) Je veľmi pravdepodobné, a citovaná pasáž to naznačuje, že myšlienku kultúrnej evolúcie zastával aj Epikúros.

52 Podľa Furleyho Lucretius mal k dispozícii úplne vypracovanú teóriu napísanú v tom istom zmysle, v akom je zachovaná relevantná pasáž z *Listu Hérodotovi* (Furley 2007, s. 166–167).

53 Lucretius aj pri charakteristike ľudí žijúcich v nasledujúcej (štvrtej) etape historického vývoja zdôrazňuje, že „príroda – tvorkyňa všetkého“ (*natura creatrix*) – ľuďom poskytla „vzor“ (*specimen*) ako siaľ obilie a sadiť stromy (*De rerum nat.* 1361–1378). V tejto súvislosti je potrebné upozorniť, že je tu opätovne prítomná myšlienka, ktorá vysvetľuje vývoj kultúry ako kontinuálny, úplne závislý od prírodných príčin a rozumových schopností človeka. To znamená, že vývoj v poznaní sa uskutočňuje postupne cez jednotlivé etapy tak, ako je ľudský rozum schopný uvažovať o jednotlivých

4. ĽUDIA V POLITICKÝCH INŠTITÚCIÁCH

Ďalšia etapa v historickom vývoji bola na svojom počiatku charakteristická tým, že spoločenská ľudia, ktorí vynikali svojim duchom a srdcom, využívaním ohňa a objavovaním nových vecí, menili svoj predchádzajúci život. Podľa Lucretia začali tým, že zakladali mestá, v ktorých vládli králi. Králi odmeňovali tých, ktorí boli krásni alebo silní a múdri (*De rerum nat.* 1108–1112). Neskôr vzrástol vplyv majetku, takže krásni a silní boli nahradení bohatými. Ľudia túžili byť slávni, mocní a ako bohatí túžili po pokojnom živote (*De rerum nat.* 1120–1122).⁵⁴ Neskôr „krvavým“ (*cruentus*) prevratom padla hrôzovláda kráľov.⁵⁵ Nahradila ju násilná vláda „spodiny“ (*faex turbaeque*), kde chcel každý presadiť len seba a svoje záujmy (*De rerum nat.* 1136–1142).⁵⁶ Napokon ľudia odmietli aj takýto spôsob života a:

inde magistratum partim docuere creare iuraque constituere, ut vellent legibus uti.

prírodných skutočnostiach, zákonitostiach. Civilizácia sa rozvinula v rámci kultúrnej evolúcie a jej určujúcimi prvkami boli vonkajšie, prírodné okolnosti a ľudská túžba dosiahnuť radosť a vyhnúť sa bolesti.

54 Život slávnych, mocných a bohatých ľudí je sprevádzaný závišťou zo strany ostatných, ktorá často vyústi do vrážd týchto ľudí (*De rerum nat.* 1123–1126, 1131–1132).

55 Lucretius pravdepodobne reaguje na históriu Ríma, keď bol v roku 510 pred Kr. posledný kráľ Tarquinius Superbus nahradený republikánskymi inštitúciami.

56 Platónov *Prótagoras* popisuje podobný úpadok prvých miest, ktorý sa skončil násilím a krviprelieváním. No podľa *Prótagora* príčina úpadku spočívala v neznalosti politickej techné (*Prot.* 320c–323a).

*nam genus humanum, defessum vi colere aevom,
ex inimiciis languebat; quo magis ipsum sponte sua cecidit sub leges artaque iura.*

„Z návodu niektorých ľudí si potom zvolili úrad, zavedli právo, by ľud se podriadil zákonným rádom.

Neboť už ľudský rod, syt žitím, v němž násilí vládlo, umdlával stálými spory. S tým väčší ochotou skláňal v podruží zákonů šíji a nutnost uznával práva.“

(*De rerum nat.* 1143–1147)

Z veršov vyplýva, že pod tlakom vonkajších okolností, najmä permanentného násilia (*De rerum nat.* 1150), si ľudia až v tejto vývojovej fáze vytvorili politické inštitúcie, „úrad“ (*magistratus*), „zaviedli právo“ (*iuraque constituere*) a „zákonný poriadok“ (*leges*) pre spoločné dobro. Jednoducho vyjadrené, občania zavedením práva ako systému regulovania sociálneho poriadku uprednostnili obmedzenia vyplývajúce z právnych predpisov a spoločenských inštitúcií pred násilím, neporiadkom a beztrestnosťou. Je zrejmé, že tieto pravidlá platili pre každého bez rozdielu. Za interesujúcu považujem aj tú skutočnosť, že pre toto obdobie bola charakteristická nielen rovnosť pred zákonom, ale aj pomerne značná majetková rovnosť, pretože si ľudia presne delili pôdu (*De rerum nat.* 1441).⁵⁷

57 Podľa Campbella legislatíva je Lucretiom prezentovaná ako záchrana civilizácie, ale rímsky poeta zároveň netvrdí, že ľudská

Vráťme sa však k problematike práva. Možno konštatovať, že zákonný poriadok nie je chápaný ako absolútna, nemenná hodnota, ktorá je sama o sebe dobrom. A to z toho dôvodu, že vzniká a ďalej funguje len v relácii s užitočnosťou, prospešnosťou. Všetko, čo je konkrétnou komunitou chápané ako prospešné, je zadefinované ako zákonné. Potreba zadefinovať, čo je zákonné, vzniká z požiadavky zabrániť poškodeniu a dosiahnuť prínosy pre komunitu. To znamená, že zákonnosť závisí od konkrétnych dohôd v rámci society. Analogicky ani bezprávie nie je samo o sebe zlom, ale je zlom z toho dôvodu, že spôsobuje vnútorný nepokoj. Príčinou vnútorného nepokoja je obava pred odhalením spáchaného zločinu a jeho potrestaním. Lucretius zdôrazňuje význam strachu z trestu v nasledujúcich veršoch:

inde metus maculat poenarum praemia vitae.

[...]

nec facilest placidam ac pacatam degere vitam

qui violat factis communia foedera pacis.

„Proto jen z trestů strach teď kalí z života radost.

[...]

rasa by vyhynula, ak by právne predpisy neboli vynájdene (Campbell 2002, s. 9). Nesúhlasím s Campbellovým názorom, pretože Lucretius už vo veršoch *De rerum nat.* 1025–1027 explicitne uviedol, že veľká časť ľudí riadne plnila zmluvy, inak by zahynuli. A ak to platilo o zmluvách, ktoré ešte nemali podobu právnych predpisov, tak to v ešte väčšej miere platí v stave, keď sa plnenie zmlúv môže vyžadovať aj prostredníctvom legálneho donútenia.

Nemůže v klidu a míru svůj život prožítí lehce,

kdo dřív smlouvy a mír svým činem zlovolně ruší.“

(*De rerum nat.* 1151, 1154–1155)

Trest teda môže pomôcť odradiť obyvateľov od porušovania pravidiel tým, že zdôrazňuje zníženie prínosu podvázania – život v strachu.⁵⁸

V súvislosti so zmenami v spoločenskom usporiadaní od malých komunít k budovaniu miest je nutné zdôrazniť, že tieto premeny boli sprevádzané technickými objavmi. Ľudia v tomto období spoznali meď, zlato, železo, striebro, olovo (*De rerum nat.* 1241–1242). Potom, čo dokázali spracovávať tieto nerasty na kovy, vytvorili z nich účinnejšie zbrane a pracovné nástroje. Ako vhodný kov používali meď (bola cennejšia ako zlato, z ktorého sa nedali vyrábať nástroje), bronz, neskôr železo (*De rerum nat.* 1241–1296). Podľa rímskeho poetu bol objav spracovania kovov dobrom v zmysle účinnej obrany pred divými šelmami, zlom v zmysle zničujúcejších

58 Podľa Rodericka T. Longa nemúdro konajúci ľudia potrebujú, na rozdiel od múdrych, dodatočnú motiváciu k dodržiavaniu dohôd – trest. Pre Lucretia je formálne právo cenou, ktorú ľudstvo platí za svoje pochabosti (Long 2007, s. 126–127). Je veľmi pravdepodobné, že najvýznamnejší rímsky epikúrovec aj v tejto oblasti nadviazal na Démokrita. V Démokritovom fragmente sa píše: „Zákon chce prospievať životu ľudí, ale môže to len vtedy, ak chcú, aby sa im dobre darilo, lebo len tým, ktorí ho poslúchajú, prejavuje svoju dokonalosť.“ (DK 68 B 248) O nevyhnutnosti a funkcii zákonov pozri zlomky: DK 68 B 245; 257; 258; 259; 260; 262.

vojen medzi ľuďmi.⁵⁹ Vojnové hrôzy sa zväčšovali jednak tým, že pevnejšie železo⁶⁰ nahrádza bronz, a aj v dôsledku vývoja vedenia vojen – najskôr ľudia bojovali sediac na koňoch, neskôr na vozoch, potom začali k boju používať iné zvieratá – slony, býky, kance, levy (*De rerum nat.* 1297–1349).⁶¹ Vojny viedli k pokroku vo väčšej účinnosti zabíjania, čím sa zväčšovalo vojnové utrpenie.

Na záver piatej knihy autor konštatuje, že ľudia sa vzdelávali.⁶² Dokument-

tuje to tým, že sa vynašlo písmo, naučili sa plaviť na lodiach, hľadať spojencov, orať, stavať hradby, cesty, zhotovovať šaty a zbrane, zavádzať zákonné poriadky, udeľovať odmeny, maľovať, skladať básne a tesať sochy (*De rerum nat.* 1442–1451).⁶³ Postupný pokrok v týchto oblastiach techniky a vzdelávania sa podľa Lucretia uskutočňuje na základe „prospechu“ (*usus*) a „skúsenosti mysle“ (*experientia mentis*, *De rerum nat.* 1452).⁶⁴ A to z toho dôvodu, že ľudia za dobrú a užitočnú považujú nejakú vec len dovtedy, kým nespoznajú niečo, čo lepšie slúži ich prospechu či potrebe (*De rerum nat.* 1414–1415).⁶⁵ Práve z tohto dôvodu zanechali stravu divých ľudí, ležadlá z lístia, kožené oblečenie atď. Krok za krokom vytvárali technický pokrok a najvyššiu vzdelanosť:

*sic unum quicquid paulatim protrahit
aetas
in medium ratioque in luminis erigit oras;
namque alid ex alio clarescere corde
videbant,
artibus ad summum donec venere cacumen.*

„Znenáhla každou vec tak uvádí do víru
žití
doba a hlbavý duch ji vynáší do krajů
světla.

básne jednotne interpretovaný. David J. Furley napríklad vyslovil hypotézu, že jej skutočným záverom je pasáž *De rerum nat.* 1379–1435 (Furley 2007, s. 180).

63 Podľa Furleyho ide o nekoordinovaný výber tém z predchádzajúcich pasáží (Furley 2007, s. 176–177).

64 Možno konštatovať evidentnú analógiu s citovanou pasážou z Epikúrovho *Listu Hérodotovi* (*Ep. Hdt.* 75–76).

65 Už Démokritos napísal: „... potreba sa stala ľuďom učiteľkou všetkého...“ (*DK* 68 B 5, 1)

59 Daniel R. Blickman, ktorý sa odvoláva na analógiu s veršami 7–13 a 29–33 z druhej knihy, uvádza, že vojny vznikli ako dôsledok neznalosti správnych cieľov života, neznalosti správnych medzí rozkoše a túžby (Blickman 1989, s. 178–179).

60 Po objavení železa sa ľudia naučili priať a tkať, a tak mohli nahradiť kožené ošatenie za pletené, neskôr tkané. Najskôr toto „umenie“ (*ars*) ovládali muži, neskôr ho z hanby od vysmievajúcich sa roľníkov, ktorí túto prácu považovali za mäkkú, prenechali ženám (*De rerum nat.* 1350–1360). Lucretius na tomto mieste uvádza, že muži ovládajú z vrodenej schopnosti všetky umenia (remeslá) lepšie ako ženy. Je to spôsobené tým, že prirodzenosť mužov je schopnejšia ako prirodzenosť žien. Z uvedeného vyplýva, že diferencia medzi pohlaviami nie je len vo fyzickej sile, ale aj v rozdielnych vrodených schopnostiach.

61 D. R. Blickman konštatuje, že Lucretius zdôrazňuje rozdiel medzi dobou, keď sa používal bronz, a dobou, keď sa požívalo železo. Tento kontrast medzi dvoma obdobiami zahŕňa rozdiel v morálnej perspektíve dobra, pretože prvé obdobie je oveľa menej negatívne (nie je tam žiadna zmienka o vojne) ako obdobie druhé (Blickman 1989, s. 181). S touto interpretáciou nesúhlasím, pretože Lucretius vo veršoch 1289–1292 píše, že pomocou medených zbraní boli vedené „prudké vojnové búrky“, ktoré spôsobovali ukrutné zranenia. Aj vo verši *De rerum nat.* 1270 sa píše o „ukrutnej medí“.

62 Treba však zdôrazniť, že záver piatej knihy nie je medzi znalcami Lucretiovej

Neboť viděli duchem, že z jednoho vyplývá druhé;
tak se v umění svém až k vrcholu dostali všude.“

(*De rerum nat.* 1454–1457)

Blickman v tomto kontexte vyslovil presvedčenie, že Lucretius cielene zvýšil dojem poklesu v tejto etape vývoja ľudskej spoločnosti, ktorá je síce charakteristická technickým pokrokom, ale bez mravného zdokonaľovania. Vo veršoch *De rerum nat.* 1416–1435 podľa tohto interpretátora rímsky básnik dokonca vyvoláva dojem, že história, aspoň z morálneho hľadiska, má degeneratívny charakter.⁶⁶ Blickmanovu explikáciu považujem za neodôvodnenú, pretože napríklad idylický obraz posedenia priateľov v prírode (*De rerum nat.* 1392–1396),⁶⁷ ktorý je v protiklade k Blickmanovej predstave morálneho úpadku vo štvrtom období vývoja ľudskej spoločnosti, tento interpretátor nepovažuje za súčasť tohto obdobia. Z tohto dôvodu navrhuje v súlade so svojou koncepciou, no v rozpore so zachovaným textom, uvedené verše

zaradiť do predchádzajúcej etapy vývoja spoločnosti.⁶⁸

Na druhej strane interpretačného spektra sa nachádza vyjadrenie B. Holmes, podľa ktorej bolo cieľom piatej knihy podať správu o úspechu ľudskej evolúcie.⁶⁹ V tejto súvislosti súhlasím s vyššie uvedeným Blickmanovým konštatovaním, že opisované obdobie je charakteristické technickým pokrokom, ale bez mravného zdokonaľovania. Inak vyjadrené, v každom zo štyroch období dejín je markantný technický pokrok, ktorý je dôsledkom vyšších rozumových schopností. Kombináciou týchto faktorov nastal aj pokrok v materiálnej oblasti – nárast bohatstva. Ak by sme však chceli nájsť zmienky o pokroku v oblasti morálky, neuspeli by sme. Najvýznamnejší rímsky epikúrovec totiž už vo veršoch *De rerum nat.* 999–1001 konštatoval, že ľudia v jeho časoch najčastejšie zomierajú vo vojnách a na moriach. Na konci piatej knihy sa k tomuto problému vrátil a upozornil, že neznalosť skutočných limitov lakomstva a slasti (túžba po purpure a zlate, *De rerum nat.* 1423) viedla ľudí k plavbám po mori⁷⁰ a k vojnám (*De rerum nat.* 1432–1435).⁷¹ Príčinou neznalosti

66 Blickman 1989, s. 160–161; 178; 187. Inú interpretáciu ponúkol David J. Furley, ktorý konštatuje, že Lucretius nehovorí o postupnom morálnom pokroku o nič viac ako o postupnom morálnom úpadku (Furley 2007, s. 179).

67 V idylickom zobrazení roľníckeho spôsobu života poukazuje na život v mieri, s jedným poľom ohraničeným oproti druhému poľu v mierne zvlnenej krajine (*De rerum nat.* 1370–1375). Podľa E. Asmis vidiecke scény predstavujú život v rámci hraníc. Naopak, zúrivosť vojen predstavuje život, ktorý sa nachádza ďaleko za žiadanými hranicami (Asmis 2008, s. 155).

68 Blickman 1989, s. 187–188.

69 Holmes 2014, s. 139.

70 Podľa Roberta Mondiho, ktorý uvádza viacero príkladov, odkaz na námorníctvo treba chápať ako príklad *topu* v latinskej poézii, ktorý vynálezom lodí ohlasuje začiatok morálneho úpadku (Mondi 1983, s. 27, pozn. 36).

71 V Lucretiových časoch ľudia zomierali z nadbytku (v starostiach a túžbe po majetku) – vraždy svokrov (*De rerum nat.* 1007–1010). Ako vyplýva z veršu *De rerum nat.* 1425, tento motív konania Lucretius

vlastných limitov je ľudská prirodzenosť, pretože ľudia nie sú nikdy spokojní s tým, čo dosiahli, vždy túžia po niečom novom, lepšom, krajšom (*De rerum nat.* 1414–1415). V prípade vojen sú to moc a sláva a v prípade plavieb po mori je to obchodovanie, ktoré je motivované túžbou po stále väčšom zisku. Možno teda konštatovať, že ani vzostup bohatstva, vzdelanosti a ani technického pokroku nevyvolávajú vývoj v oblasti morálky a automaticky nevedú k šťastiu.

— ZÁVER

Pokúsil som sa chronologicky analyzovať a interpretovať všetky štyri fázy vo vývoji ľudstva, o ktorých sa píše v piatej knihe básne *De rerum natura*. Možno konštatovať, že od zrodu sveta až do Lucretiových dôb prebieha proces tvorby a postupného zániku štyroch období dejín. Vo všetkých fázach prebieha rovnaký postup (mechanizmus) – vznik, rast a zánik. No procesy, ktoré sa v týchto fázach uskutočňujú, sa od seba diametrálne odlišujú. Z tohto dôvodu nie je možný návrat do predchádzajúcich období. Poukázal som na

skutočnosť, že podľa Lucretia človek v prvých fázach svojho historického vývoja nie je svojou prirodzenosťou spoločenská bytosť. K životu s inými jednotlivcami svojho druhu bol prinútený vonkajšími okolnosťami. Spoločnosť je teda produktom postupne budovanej dôvery, prímeria, kooperácie a konvencie medzi pôvodne izolovanými ľuďmi. Z uvedeného hľadiska je zrejmé, že najvýznamnejší rímsky epikúrovec uvažoval o spoločenskom pokroku. A to z toho dôvodu, že človek vytvoril to, čo mu nebolo prirodzené (spoločnosť), ale poskytovalo mu to oveľa väčšie šance na prežitie. Tým sa postupne zmenila aj jeho prirodzenosť – stala sa sociálnou. Práve vďaka spoločnosti vznikol aj materiálny, technický a vedomostný pokrok. Ako však bolo zdôraznené v poslednej kapitole, pokrok v týchto oblastiach nie je sprevádzaný pokrokom v oblasti morálky. Každá vývojová fáza ľudských dejín teda nie je vo všetkých aspektoch dôležitých pre život človeka lepšou, ako bola tá predchádzajúca. To znamená, že ľudia nepostupujú kontinuálne k stále morálnejším podobám života.⁷²

hodnotí negatívnejšie ako motív konania drsných ľudí, ktorí museli bojovať o vlastné prežitie.

72 Za cenné pripomienky k predchádzajúcej verzii článku ďakujem Petrovi Fraňovi a konštruktívnemu anonymnému recenzentovi *Aitheru*.

SKRATKY

Epikúros

Ep. Hdt.

Kyr. dox.

Epistula ad Herodotum

Kyriai doxai

Lucretius

De rerum nat.

De rerum natura

Platón

Prot.

DK

Protagoras

Diels, H., Kranz, W. (1951/1952). *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch*, I–III. Berlin: Weidmann.

BIBLIOGRAFIA

- Armstrong, J. T. (1997). „Epicurean Justice“. *Phronesis* 42 (3), s. 324–334.
- Asmis, E. (1982). „Lucretius’ Venus and Stoic Zeus“. *Hermes: Zeitschrift für klassische Philologie* 110 (4), s. 458–470.
- Asmis, E. (1996). „Lucretius on the Growth of Ideas“. In: G. Giannantoni, M. Gigante (eds.), *Epicureismo greco e romano: atti del congresso internazionale. Napoli, 19–26 maggio 1993*, 2 vols, Napoli: Elenchos, s. 763–778.
- Asmis, E. (2008). „Lucretius’ New World Order: Making a Pact With Nature“. *The Classical Quarterly* 58 (1), s. 141–157.
- Blickman, D. R. (1989). „Lucretius, Epicurus, and Prehistory“. *Harvard Studies in Classical Philology* 92, s. 157–191.
- Campbell, G. (2002). „Lucretius 5.1011–27: the origins of justice and the Prisoner’s Dilemma“. *Leeds International Classical Studies* 1.3, s. 1–12.
- Campbell, G. (2008). „‘And bright was the flame of their friendship’ (Empedocles B130): humans, animals, justice, and friendship, in Lucretius and Empedocles“. *Leeds International Classical Studies* 7.4, s. 1–23.
- Clayton, B. (1999). „Lucretius’ Erotic Mother: Maternity as a Poetic Construct in *De Rerum Natura*“. *Helios* 26 (1), s. 69–84.
- Diels, H., Kranz, W. (Hrsg.) (1952–1954): *Die Fragmente der Vorsokratiker (griechisch und deutsch)*. 3 zv. Berlin: Weidemann. (skratka DK)
- Furley, D. J. (2007). „Lucretius the Epicurean: On the History of Man“. In: M. R. Gale (ed.), *Oxford Readings in Lucretius (Oxford Readings in Classical Studies)*, Oxford: Oxford University Press, s. 158–181.
- Glacken, C. J. (1973). *Traces on the Rhodian Shore: Nature and Culture in Western*

- Thought From Ancient Times to the End of the Eighteenth Century*. Berkeley: University of California Press.
- Guthrie, W. K. C. (1965). *A History of Greek Philosophy. vol. II. The Presocratic Tradition from Parmenides to Democritus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hladký, V., Kočandrle, R., Kratochvíl, Z. (2012). *Evoluce před Darwinem. Nejstarší vývojová stadia evoluční nauky*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Holmes, B. (2014). „The poetics of anthropogony: men, women, and children in Lucretius, book five“. *Eugesta: revue sur le genre dans l'Antiquité* 4, s. 135–174.
- Kenney, E. J. (1972). „The Historical Imagination of Lucretius“. *Greece & Rome* 19 (1), s. 12–24.
- Long, R. T. (2007). „Hellenistic Philosophers of Law“. In: F. D. Miller (ed.), *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence. Vol. 6 A History of the Philosophy of Law from the Ancient Greeks to the Scholastics*. Dordrecht: Springer, s. 111–131.
- Lucretius Carus, T. (1948). *O přírodě. (De rerum natura)* (přel. J. Kolář). Praha: Jan Laichter.
- Mitsis, P. (1988). *Epicurus' Ethical Theory: The Pleasures of Invulnerability*. Ithaca: Cornell University Press.
- Mondi, R. (1983). „The Homeric Cyclopes: Folktale, Tradition, and Theme“. *Transactions of the American Philological Association* 113, s. 17–38.
- Nugent, S. G. (1994). „Mater Matters: The Female in Lucretius' *De Rerum Natura*“. *Colby Quarterly* 30(3), s. 179–205.
- Nussbaum, M. C. (1994). *The Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics*. Princeton: Princeton University Press.
- Platón (2000). *Prótagoras* (přel. F. Novotný). Praha: OIKOYMENH.
- Sedley, D. (2003). „Lucretius and the New Empedocles“. *Leeds International Classical Studies* 2 (2.4), s. 1–12.
- Shelton, J. A. (1996). „Lucretius on the Use and Abuse of Animals“. *Eranos* 94 (1), s. 48–64.
- Usener, H. (ed.) (2010). *Epicurea*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Waggle, L. J. (2003). „Epicurean Primitivism: An Analysis of Lucretius *On the Nature of Things* Book 5“. *Auslegung: a journal of philosophy* 26 (2), s. 77–100.